

Národnostní skladba obyvatelstva v Československu

Helena Nosková

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
2001

Úvod do národnostní problematiky

V národnostní skladbě Československa, a posléze i České republiky, došlo s lety k mnoha změnám. Stát, který vznikl po rozpadu Rakousko-Uherska v roce 1918 se stal, pokud jde o rozmanitost národností v něm žijících, přímým následníkem monarchie. Na jeho území žila staletí významná, více než třímilionová německá menšina. Němci, kteří žili na území českých zemích od počátků středověké kolonizace, nesli vznik samostatného Československa, v němž právě nabyli postavení menšiny, dílem nelibě, dílem s rozpaky. Vždyť z jejich pohledu byla souvislá pohraniční území Čech a Moravy po staletí obývaná a zvelebována právě německým obyvatelstvem, ať šlo o hornictví, různá náročná řemesla a později průmysl palivovým počínaje, sklářským, textilním a dalším spotřebním konče. Němci byli dobrými zemědělci v náročných podhorských podmínkách, právě tak jako v lukrativních obilnářských, chmelařských a ovocnářských oblastech.

Češi měli, s výjimkou několika jazykových ostrovů, do těchto oblastí teprve vstoupit a poznamenat je svým vlivem. Proto se ve svém bývalém postavení a právech cítila většina Němců velmi omezována novou československou vládou. Ohnisky první nacionální nespokojenosti se hned se vznikem Československa v roce 1918 stalo průmyslové Ašsko, bohaté Chebsko, Karlovarsko a Liberecko. Posléze, zejména v krizových letech na sklonku 20. a na počátku 30. let, vzrůstala sociální nerovnost mezi obyvatelstvem ve vnitrozemí a v pohraničí českých zemí. Dala vznik dalším ohniskům nespokojenosti na Sokolovsku, Mostecku, Chomutovsku, Ústecku. Takřka bez problémů co do soužití národností zůstaly chudé, avšak na historické tradice bohaté regiony Tachovska, Českokrumlovska, Jindřichohradecka, Prachaticka i jižní Moravy.

Méně problémů se začleněním do Československa pocítovali Němci z oblastí severní Moravy. Zde byla situace z národnostního hlediska složitější. Kromě Němců zde žila polská menšina a ta také přímo sousedila se svou mateřskou zemí.

Němci v Československu zpočátku usilovali o připojení k Rakousku, posléze o připojení k německé říši. Většinou nehodlali, vzhledem ke své početnosti a významu v minulosti, sdílet postavení minority, jejíž práva sice byla zaručena, ale byla pouze právy minority. A tak jsou celá léta první ČSR, její vnitřní a zahraniční politiky poznamenána právě vztahy české majority a německé minority. Mimo to šlo také o vztahy mezi Čechy a Slováky. Slováci však přijali roli jedné z větví pomyslného, politického československého národa.

Problémem více než dvou milionů Slováků byla sedmisettisícová maďarská menšina. Ta žila kompaktně na území jižního a východního Slovenska a také bezprostředně sousedila se svojí mateřskou zemí. I ona se cítila zasažena ve svých právech a nová role minority jí nevyhovovala.

K Československu let 1918-1938 patřila Podkarpatská Rus s více než 600 000 Rusíny. Podkarpatská Rus měla v rámci Československa autonomní postavení. Kromě Rusínů žili na Podkarpatské Rusi Maďaři, Ukrajinci, Rumuni, Židé a v jazykových ostrovech také Slováci. Východní část republiky byla, pokud jde o národnostní skladbu, ještě pestřejší než západní část. Navíc na území Slovenska, v několika oblastech a pevných jazykových ostrovech, žili karpatští Němci, a to zejména v Turci, Gemeru, Spiši i v dalších slovenských regionech.

Československo let 1918–1938 mělo takřka 32 % obyvatel, kteří byli jiné národnosti než československé. V duchu tehdejší doby, dle mezinárodních úmluv, zachovávalo kolektivní

práva národních menšin. Bylo státem československého národa, podkarpatských Rusínů a národních menšin (Němců, Maďarů, Poláků, Rusů, Ukrajinců). Poslední jmenovaní, Rusové a Ukrajinci, nebyli autochtonními menšinami. Většinou náleželi k bílé emigraci, která opustila SSSR, aby získala azyl a posléze i nový domov v Československu. Méně výraznými minoritami byli Chorvati a Lužičtí Srbové. Specifické postavení měli Cikáni. Část z nich náležela k domácímu usedlému obyvatelstvu, část náležela ke kočovným Cikánům.

Do složitých národnostních poměrů vstoupily politické události v sousedním Německu a snaha českých Němců změnit své postavení v Československu. Hitlerova agresivní politika vůči Československu, složitá mezinárodní situace a tlak německé menšiny na připojení k říši, to vše vedlo k rozbití Československa. Rozbití Československa bylo předzvěstí 2. světové války. Válka pak podstatně změnila národnostní skladbu bývalého Československa. Protektorát Čechy a Morava ztratil svá pohraniční území, v němž žilo německé, polské, lužickosrbské a chorvatské obyvatelstvo. Židovské a romské obyvatelstvo bylo likvidováno. Protektorát byl zbaven autonomní Podkarpatské Rusi. Slovensko se stalo samostatným státem, avšak bez svých pohraničních území a tudíž i bez maďarské a polské menšiny. Slovenské židovské obyvatelstvo bylo genocidováno. Hlinkovy gardy vyhnaly cikánské obyvatelstvo mimo lidská sídliště do neobývaných lokalit, většinou bez jakýchkoliv komunikací a bez pitné vody.

Pro bývalé Československo bylo ukončení 2. světové války významným mezníkem. Z předchozího mnohonárodnostního státu se mělo stát státem národním, v němž podle představ politiků měly žít pouze dva národy - Češi a Slováci. Dočasně měly být na jeho území tolerovány pouze slovanské národnostní menšiny (Poláci, Rusové, Ukrajinci, Rusíni, Lužičtí Srbové, Chorvati). Dočasnost měla svůj význam, protože politici předpokládali, že právě tyto slovanské menšiny budou urychleně asimilovat. U Poláků se počítalo také s odlivem, případně s výměnou Čechů žijících na území bývalého Polska (šlo asi o 20 000 Čechů, původně náboženských exulantů ze 17. století) za Poláky na Těšínsku. Otázka slovenských Poláků (12 goralských vesnic) měla být řešena samostatně. V případě Rusů, zejména bílé emigrace a jejích potomků se politici mohli „spolehnout“ na speciální služby sovětské NKVD a SMERZ. Obdobně tomu mělo být u Ukrajinců v českých zemích.

Neslovanské menšiny měly být podle plánů českých a slovenských politiků odsunuty (Němci, Maďaři), případně vyměněny za Čechy a Slováky žijící za hranicemi. Československo tak stálo na prahu velkých migračních pohybů, které zasáhly takřka čtyři miliony obyvatel. Odsun Němců získal podporu velmocí, odsun Maďarů však nikoliv.

Poválečný vývoj Československa tedy poznamenaly výrazné změny v národnostní skladbě obyvatelstva. V předválečném Československu představovaly jinonárodnostní menšiny 30 % obyvatelstva; v českých zemích 31,6 %, na Slovensku 28,6 %. V Čechách a na Moravě šlo zejména o třímilionovou německou menšinu a také o polskou menšinu, soustředěnou především v oblasti Těšínska. Na Slovensku šlo hlavně o Maďary.

Při prvním poválečném sčítání lidu v roce 1950 se podíl národnostních menšin v Československu snížil na 5,8 %; z toho v českých zemích na 3,3 % a na Slovensku na 12,2 %. Československo se během pěti let stalo proklamovaným národním státem Čechů a Slováků, s nízkými počty obyvatel jiných národností. České země však šly k jednotlosti bez národních menšin rychleji; nejen že se naplnil odsun Němců, ale také se snížil počet polského obyvatelstva a zřejmě Rusů i Ukrajinců pocházejících z meziválečné bílé emigrace.

Jaké politické prostředky vedly k této homogenizaci, je již deset let předmětem odborných diskusí.

Skutečností však je, že poválečné Československo a jeho většinové obyvatelstvo (Češi a Slováci) vykazalo malou toleranci vůči soužití s jinonárodním obyvatelstvem na svém území. Obdobně postupovaly také další země tvořícího se sovětského bloku - Polsko, Maďarsko, Jugoslávie. Totalitární Sovětský svaz uskutečňoval svoji migrační politiku již v meziválečných letech. Totalitární hitlerovské Německo začalo s vysídlováním menšin a usilovalo o vysídlení celých národů na okupovaném území. Soužití více národů v rámci jednoho totalitárního státu se totiž záhy stává problematickým pro každou totalitární moc. Proto i státy a jejich vlády spějící k totalitárním režimům po druhé světové válce se především cestou migrací urychleně vypořádávaly s minoritami. Hodlaly dokončit homogenizaci „národních“ států, které vznikly ve střední Evropě po první světové válce. Základem nové politiky se stal etnický princip, kolektivní odpovědnost, vysídlování a migrace. Měl však zůstat alespoň občanský princip, opírající se o vědomí občanství a rovnost občanů ve státě. Obojí však sovětizací zemí východního bloku vzalo záhy zsvě. Rychlou cestu Československa v řešení národnostní politiky, včetně ztráty vědomí občanské odpovědnosti vůči všem menšinám, dokumentují následující údaje získané rozбором statistických údajů a doplněné o dobové politické ukazatele.

Podle prvních poválečných údajů z roku 1945 zpracovaných ze sumářů vydávaných potravinových lístků, tedy nikoliv podle oficiálního sčítání lidu, žilo v Československu asi 7760 tisíc Čechů, 2908 tisíc Slováků, 63 000 obyvatel ukrajinské a ruské národnosti, 82 000 Poláků, 475 000 Maďarů, 2843 tisíc Němců a 55 152 obyvatel jiné a neudané národnosti. Celkem 14 152 tisíc obyvatel, z čehož 3513 tisíc (25 %) náleželo k jiným národnostem. Původní předválečnou národnostní skladbu Československa poznamenaly již uvedené odtržení Podkarpatské Rusi, genocida Židů a Romů v letech druhé světové války, válečné ztráty na životech, emigrace i váleční běženci různých národností.

V letech 1946–1949 trvale klesal podíl jinonárodního obyvatelstva transferem Němců do obou německých zón (spojenecké a sovětské). Klesal i výměnou obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem, posléze také reslovakizací Maďarů. V roce 1949 žilo na území Československa 175 000 Němců, 372 000 Maďarů, 73 000 Poláků, 67 000 obyvatel ukrajinské a ruské národnosti, 36 000 obyvatel ostatních a nezjištěných národností. Souhrn jinonárodního obyvatelstva činil 727 tisíc obyvatel. Vzrostl počet českého a slovenského obyvatelstva. K české národnosti se hlásilo 8393 tisíc obyvatel, ke slovenské národnosti 3219 obyvatel, úhrnem 11 619 tisíc obyvatel.

Vyjádření národní příslušnosti, čili přihlášení se k národnosti bylo v předválečném Československu politikem a zůstalo jím i v poválečných letech. V duchu marxisticko-leninské politiky však změnilo své zaměření. Na rozdíl od předchozího zachovávaní národních menšin s jejich kolektivními právy směřovalo k budoucímu „internacionalismu“ a tím i k hledání nové vyvíjející se definice národnosti v socialismu. Nová měla být také definice národnostních menšin. Nic objevného a použitelného však zatím nebylo nalezeno.

První poválečné řádné sčítání lidu, domů a bytů se podle nového pojetí uskutečnilo k 1. březnu 1950. V návodu bylo uvedeno, že národností se rozumí příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí. Důležitosti pozbyl mateřský jazyk. Nová definice odpovídala postavení národností v Československu, jež získaly po přijetí Ústavy 9. května v roce 1948. Jejím přijetím byla politická rovnoprávnost národů a národností právně i skutkovou podstatou redukována na přiznání stejných práv všem

občanům bez ohledu na jejich národnost. Nezaručovala tedy národnostním menšinám žádná kolektivní práva. Určila všeobecný právní rámec pro chápání a uplatnění kulturních práv příslušníků národních menšin, který byl pak případ od případu podle charakteru samotné menšiny a jejich potřeb a požadavků dotvářen vládnoucí politickou mocí KSČ.

Sčítání vycházelo z ústavního principu a tedy z vágního pojetí národnosti, kde nerozhodoval mateřský jazyk. Nabízel volné rozhodování o národnosti na základě volby a inklinace k některé z národností. Zvolená národnost politicky ztrácela na významu a náležela do oblasti kulturních charakteristik.

Do sčítání bylo zahrnuto přítomné obyvatelstvo okrsku, bez ohledu na trvalé bydliště. Z důvodů mnoha migrací, včetně pracovních, náborů, apod., které měly přetrvat i do budoucna, bylo zrušeno domovské právo k určité obci.

Výše uvedené pojetí národnosti, ukončený transfer obyvatel německé národnosti, internacionalismus, sovětizace sousedních států, zejména tehdejší Německé demokratické republiky a Maďarské lidové republiky byly zárukami, jež pak umožnily od roku 1949 kolektivní i individuální vracení československého státního občanství Němcům a Maďarům. Nejzávažnější však byla postupná likvidace demokratické občanské společnosti, která jediná mohla poskytnout záruky národním menšinám, jejichž roli určila ústava, původně založená na občanském principu. Tento princip však nemohl fungovat bez občanské společnosti. Občanskou společnost a její struktury výrazně poznamenal monopol moci komunistické strany. Československo sice přijímalo politické azylanty (např. Řeky a Slavomakedonce) a poskytovalo pomoc rozvojovým zemím. Ale podmínky se oproti oněm prvorepublikovým změnily. Nové podmínky již nezajišťovaly minoritám onu národní (národnostní) a kulturní svébytnost, jako tomu bylo v meziválečném demokratickém Československu. Ostatně prizmatem socialistických vizí nezajistily tuto svébytnost ani Čechům a Slovákům. Původní instituce, zejména nevládní, občanská sdružení, různé spolky, jež byly páteří demokratické společnosti postupně zanikaly, protože po roce 1948 ztratily až na výjimky právní opodstatnění pro svou činnost. Označení "národní menšina" se přestalo užívat. Teprve na prahu šedesátých let se začalo z podnětu minorit diskutovat o "národnostních" menšinách a jejich právech.

Národnostní skladba obyvatelstva v Československu podle sčítání lidu z roku 1950

První poválečné sčítání lidu, domů a bytů v roce 1950 mělo statisticky potvrdit, že Československo je národním státem dvou rovnoprávných národů Čechů a Slováků. Výchozí předpoklad byl potvrzen. V Československu žilo celkem 12 338 450 obyvatel. Z toho 8 383 923 Čechů (67,9 %) a 3 240 549 (26,3 %) Slováků, 367 733 obyvatel maďarské národnosti (3,6 %), 165 117 (1,3 %) obyvatel německé národnosti, 70 816 obyvatel polské národnosti (0,6 %), 67 615 (0,6 %) obyvatel ukrajinské a ruské národnosti a 40 889 (0,3 %) obyvatel ostatních a nezjištěných národností. Také zde žilo asi 100 000 Romů, kteří byli poččetně zahrnuti mezi příslušníky slovenské, maďarské a české národnosti. Podíl příslušníků českého a slovenského národa se zvýšil v celostátním úhrnu na 94,2 %; v českých zemích pak

dokonce na 96,7 %, na Slovensku však méně, a to na 87,8 %. Národnostní menšiny tvořily 5,8 % v celém Československu.

V českých zemích v roce 1950 žilo celkem 8 896 133 obyvatel. Z toho 8 348 558 Čechů (93,8 %), 258 025 Slováků (2,9 %), 159 938 (1,8 %) Němců, 70 816 (0,8 %) Poláků, 19 384 (0,2 %) obyvatel ukrajinské a ruské národnosti. 13 201 (0,3 %) obyvatel se hlásilo k ostatním a nezjištěným národnostem, kde vyšším procentem byli zastoupeni Řekové a Bulhaři, méně např. Italové a Rumuni. Narůst českého obyvatelstva byl závislý na přirozené reprodukci, poznamenal jej návrat českých emigrantů a českých krajanů-reemigrantů, kteří se v úhrnném počtu asi 160 000 vrátili z různých zemí i ze zámoří. Počet navrátilivších se emigrantů byl odhadnut přibližně na 600 000 osob. Ovlivnila jej však zpětná emigrace a poučnorová emigrace, takže konečný počet byl nutně nižší. Při sčítání se nevykazovala rusínská národnost. Rusíni byli přiřazeni k ukrajinské národnosti, anebo se hlásili k slovenské národnosti, případně také k ostatním a nezjištěným. Podle údajů stanic SNB zde žilo 16 700 Romů, kteří však byli vykazováni v počtech slovenské a české národnosti, protože romská národnost se v tomto sčítání také neuváděla. Rozložení jinonárodního obyvatelstva, s výjimkou polské národní menšiny soustředěné převážně v severomoravských okresech Český Těšín, Frýdek-Místek, Karviná a Ostrava, se stalo v důsledku migrací značně diasporickým. Ostrůvky obyvatel německé národnosti přetrvávaly v severočeských, západočeských a severomoravských okresech.

Slováci žili rozptýleně ponejvíce v pohraničních okresech severní Moravy, západních, severních i jižních Čech, kde díky osídlení navrátilivších se slovenských krajanů ze zahraničí dali vznik i malým slovenským diasporám. Slováci se soustřeďovali také ve městech; výrazněji byli zastoupeni v Praze, Ostravě, Sokolově, v Chebu, Mostě, v Chomutově atd. Rozptýlenost jejich sídel byla dána možnostmi osídlit se ve všech pohraničních regionech, pracovními migracemi s dlouhodobým i krátkodobým pobytem, náborovými akcemi, získáváním vzdělávání i kvalifikace, vojenskou službou apod.

Obyvatelé ukrajinské a ruské národnosti žili v Praze (již zmínění bílí emigranti, plus další příliv Ukrajinců především z bývalé Podkarpatské Rusi), dále ve městech a obcích západních, méně severních Čech.

Větší procento obyvatel maďarské národnosti žilo v Praze. Vzhledem k předchozímu řešení maďarské otázky nuceným rozptylem Maďarů v českých zemích žili Maďaři také v pohraničních okresech západních, jižních a severních Čech a téměř ve všech vnitrozemských okresech po jednotlivých rodinách. Rozptyl Maďarů ze Slovenska byl skutečně důkladným rozptylem, protože podle slovenských politiků jim v rámci reslovakizace mělo být zaručeno aspoň poslovanštění v českých zemích, kde měli být navíc odtrženi od svého sousedství s mateřskou zemí.

Na Slovensku žilo celkem 3 442 317 obyvatel. Z úhrnného počtu bylo Slováků 2 982 524 (86,6 %), Čechů 40 365 (1,2 %) Maďarů 354 532 (10,3 %), obyvatel ukrajinské a ruské národnosti 48 231 (1,4 %), Němců 5179 (6,1 %), Poláků 1808 (0,1 %) a obyvatel ostatní a nezjištěné národnosti 9678 (6,3 %). Na Slovensku bylo podle údajů SNB 84 178 Romů, kteří však byli početně vykazováni v statistikách slovenského, maďarského, případně jiného a nezjištěného obyvatelstva. Poválečný nárůst slovenského obyvatelstva způsobila přirozená reprodukce, návrat emigrantů, reemigrace slovenských krajanů ze zahraničí a reslovakizace maďarského obyvatelstva.

Maďarská menšina žila kompaktně v jižních okresech a diasporicky ve východoslovenských okresech. Úbytek způsobil odchod části Maďarů do Maďarska v rámci výměny obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem a reslovakizace.

Ve východoslovenských okresech žilo ukrajinské a ruské, či spíše (neuváděné) rusínské obyvatelstvo. Vyšší procento (rusínského) ukrajinského obyvatelstva vykazovaly okresy Humenné, Svidník, Bardejov, Stará Ľubovňa, Prešov, Košice. Ve východoslovenských okresech žilo, mimo oficiální statistiky, vyšší procento romského obyvatelstva.

Prakticky veškeré německé obyvatelstvo bylo transferováno do roku 1948. Malá německá menšina zůstala na Spiši a také ve slovenských městech, především v Bratislavě, Košicích, Kežmaroku, atd.

Národnostní skladba obyvatelstva v ČSSR podle sčítání lidu v roce 1961

Desetiletí do sčítání lidu v roce 1961 bylo z demografického hlediska a změn v národnostní skladbě méně dramatické. Hermeticky uzavřené hranice zaručovaly plynulý populační vývoj Čechů a Slováků a postupnou asimilaci národnostních menšin. Proto se toto desetiletí vyznačovalo hlavně populačním přírůstkem českého a slovenského obyvatelstva, přílivem Slováků do českých zemí v rámci dosídlování pohraničí a pracovních migrací do preferovaných průmyslových staveb prvního a druhého pětiletého plánu. Přesto v národnostní skladbě obyvatelstva došlo k některým změnám.

Do sčítání lidu bylo tentokrát zahrnuto bydlící obyvatelstvo, nikoliv přítomné obyvatelstvo jako tomu bylo v předchozím sčítání v roce 1950. Toto sčítání trvale bydlícího obyvatelstva díky časté sezónnosti pracovních migrací znamenalo pro počet Slováků v českých zemích faktický úbytek a na Slovensku nepatrný přírůstek.

Z národnostního hlediska zůstala zachována opět možnost volby národnosti. Národností se znovu rozuměla příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím byl sčítaný spjat a k němuž se hlásil. Pokud se rodiče nedospělých dětí hlásili k různým národnostem, zapisovala se národnost nezletilých dětí na základě dohody rodičů podle jednoho z nich.

Podle sčítání lidu v roce 1961 žilo v Československu 13 745 577 obyvatel; z toho Čechů 9069 222 (66,0 %), Slováků 3 836 213 (27,9 %), Maďarů 533 934 (4,6 %), Němců 140 402 (1,6 %), Poláků 67 552 (0,5 %), obyvatel ukrajinské a ruské národnosti 54 984 (0,4 %) a 43 270 (0,3 %) obyvatel ostatních a nezjištěných národností. Ve sčítání se opět nevykazovala rusínská národnost, která byla oficiálně zrušena v roce 1952. Rusíni byli vykazováni v počtech ukrajinské a ruské národnosti. Také nebylo možné uvádět romskou národnost. Romové byli opět vykazováni v souhrnech slovenské, maďarské, české, případně jiné národnosti.

V českých zemích v roce 1961 trvale žilo a bydlelo úhrnem 9 571 531 obyvatel; z toho 9023 561 Čechů (94,3 %), 257 997 (2,9 %) Slováků, 134 143 (1,4 %) Němců, 66 540 (0,7 %) Poláků, 19 549 Ukrajinců a Rusů (0,2 %) 15 152 (0,2 %) Maďarů a 36 649 (0,3%) obyvatel

ostatních a nezjištěných národností. Pohyb v demografických údajích byl rovnoměrný a plynulý.

U českého obyvatelstva byl patrný reprodukční nárůst.

Počet slovenského obyvatelstva se zvýšil o další migrace, trvalé usídlení i nový populační přírůstek obyvatelstva slovenské národnosti. Přítomný stav Slováků však byl znatelně vyšší díky pracovním migracím, které však neznamenaly trvalý pobyt a tudíž zařazení do statistik sčítání. Stabilitu v uplynulém desetiletí vykazalo také ukrajinské a ruské obyvatelstvo.

Oproti předchozímu sčítání se rozrostlo maďarské obyvatelstvo. Zasloužil se o to mírný příliv Maďarů do některých měst (Praha, Brno), návrat k maďarské národnosti po reslovakizaci a přirozený populační přírůstek.

Úbytek naopak vykazala polská a německá národnost. Byl způsobem zřejmě přirozenou asimilací polských a německých partnerů ve smíšených manželstvích. U německého obyvatelstva mohla ještě jeho část emigrovat do ciziny díky scelování rodin. Vzhledem k věkové skladbě německého obyvatelstva, se také projevila úmrtnost starších ročníků. Územní rozvrstvení obyvatelstva jiných národností zůstalo stejné jako při sčítání v roce 1950.

Na Slovensku byla situace z národnostního hlediska složitější. Z úhrnu 4 174 646 bydlícího obyvatelstva se hlásilo 3 560 216 (85,3 %) k slovenské národnosti, 45 721 (1,1 %) k české národnosti, 518 782 (12,4 %) k maďarské národnosti, 35 435 (0,9 %) k ukrajinské a ruské národnosti, 6259 (0,2%) k německé národnosti, 1012 (0,0 %) k polské národnosti a 6621 (0,2 %) patřilo k ostatním a nezjištěným národnostem. K největším změnám náležel nárůst obyvatel maďarské národnosti, který se promítl do celostátního měřítka i do českých zemí. Způsobily ho objektivní i subjektivní důvody. Prvním důvodem bylo uvolnění politického tlaku v řešení maďarské otázky na Slovensku v poválečném období. Tlak se prostřednictvím reslovakizace, zcela speciálního přístupu k řešení otázky Maďarů na Slovensku, promítl do sčítání obyvatelstva v roce 1950. Tehdy se dle přibližných odhadů v rámci reslovakizace přihlásilo asi 410 000 obyvatel maďarské národnosti ke slovenské národnosti. Reslovakizačních osvědčení však bylo vydáno méně – 326 000. V roce 1961 se asi 200 000 původně reslovakizovaných Maďarů přiklonilo zpět k maďarské národnosti, čím se snížil v celostátním měřítku podíl českého s slovenského obyvatelstva na 93,9 % a počet obyvatelstva jiných národností na 6,1 %.

Vývoj obyvatelstva v českých zemích zůstal plynulý. Vykázal vzhledem k nárůstu českého a slovenského obyvatelstva a mírnému poklesu počtu obyvatel polské a německé národnosti, který zčásti poznamenal i příklon k české národnosti, 97,2 % obyvatel Čechů a Slováků. Na Slovensku podíl obyvatelstva slovenské a české národnosti vykázal 86,4 % a podíl jinonárodního obyvatelstva stoupl na 13,6 %.

Územní rozložení obyvatelstva v obou zemích zůstalo prakticky totožné se stavem v uplynulém desetiletí. Jedinou kompaktněji usídlenou menšinou v českých zemích zůstala polská menšina v severomoravských okresech a ve Slezsku. Větším podílem trvale bydlícího německého obyvatelstva v českých zemích se vyznačovaly podkrušnohorské okresy a okresy Jablonec nad Nisou a Šumperk.

Na Slovensku žila kompaktně usídlená maďarská menšina v jihoslovenských a částečně ve východoslovenských okresech. Ukrajinské (rusínské) obyvatelstvo žilo ve východoslovenských okresech.

Demografické odlišnosti v národnostních menšinách oproti demografické skladbě většinového obyvatelstva české a slovenské národnosti se výrazně projeví v sčítáních v roce 1970 a 1980. Jinonárodní obyvatelstvo získalo po roce 1960 určité právo pěstovat vlastní kulturu a mateřský jazyk (viz podkapitola o národnostním menšinách, školství a spolkové činnosti).

Národnostní skladba obyvatelstva ČSSR podle sčítání lidu v roce 1970

Výsledky sčítání lidu 1970 byly bilancí přirozeného pohybu obyvatelstva a jeho přirozené reprodukce. Staly se také bilancí ilegálního vystěhovalectví v letech 1968–1969. V předchozích desetiletích obě sčítání lidu emigraci prakticky nezachytila, protože byla ilegální a početně nevýznamná. V souvislosti s přihlášením se k národnosti se nabízela naprosto svobodná volba národnosti podle vlastního přesvědčení. Mateřský jazyk se mohl lišit od přiznané národnosti. Poprvé se odděleně sčítalo obyvatelstvo hlásící se k ukrajinské národnosti a k ruské národnosti. Samostatné vykazování Rusů i Ukrajinců způsobila okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následující příliv Rusů do Československa.

Podle sčítání lidu v roce 1970 ČSSR 14 344 987 obyvatel. Českou národnost uvedlo 9 318 019 (65,0 %) obyvatel, slovenskou 4 199 902 (29,3 %) obyvatel. K maďarské národnosti se přihlásilo 570 478 obyvatel (4,0 %) k německé národnosti 85 663 (0,6 %) obyvatel, k polské národnosti 68 176 (0,5 %) obyvatel, ukrajinskou národnost uvedlo 48 754 (0,3 %) obyvatel, ruskou 9897 (0,1 %) obyvatel, k ostatním a nezjištěným se přihlásilo 47 142 (0,2 %) obyvatel.

V ČSR žilo celkem 9 807 697 obyvatel, z toho českou národnost uvedlo 9 270 617 (94,5 %) obyvatel, slovenskou národnost uvedlo 320 998 (3,3 %) obyvatel. K německé národnosti se přihlásilo 80 903 (0,8 %) obyvatel, k polské národnosti 64 074 (0,7 %) obyvatel, k maďarské 18 472 (0,2 %) obyvatel, k ukrajinské 9794 (0,1 %), k ruské 6616 (0,1 %) obyvatel, k ostatním a nezjištěným národnostem 36 220 (0,3 %) obyvatel.

V SSR žilo celkem 4 537 290 obyvatel, z toho slovenskou národnost uvedlo 3 878 904 (85,5 %) obyvatel, českou 47 402 (1,0 %) obyvatel, maďarskou 552 006 (12,2 %) obyvatel, ukrajinskou 38 960 (0,9 %) obyvatel, ruskou 3278 (0,1 %) obyvatel, německou 4760 obyvatel (0,1 %), polskou 1058 (0,0 %) ostatní a nezjištěnou 10 922 (0,3 %) obyvatel.

V tomto sčítání byl významný úbytek obyvatelstva německé národnosti v ČSR, k němuž došlo emigrací v letech 1968–1969 a také vyšší úmrtností, která nebyla kompenzována přirozenými populačními přírůstky vzhledem k tomu, že německé obyvatelstvo náleželo věkovou strukturou převážně ke střední a starší generaci. Svoji roli sehrál i příklon k české národnosti. Pokračoval pokles počtu obyvatel polské národnosti. Jedním z důvodů byl nárůst národnostně smíšených česko-polských sňatků, v jejichž důsledku docházelo k příklonu

jednoho z partnerů k české národnosti a k uvádění české národnosti u dětí z česko-polských manželství.

Sčítání wykázalo významný vzrůst počtu slovenského obyvatelstva, který způsobila federalizace. Nastal příliv Slováků do českých měst a průmyslových center. Zaznamenala jej Praha, Ostrava, Karviná a severomoravské okresy vůbec i jiná města a okresy. Další vzrůst obyvatelstva slovenské národnosti byl dán příznivou věkovou strukturou a tím přirozeným populačním přírůstkem. Projevil se plynulý nárůst obyvatelstva maďarské národnosti a setrvalý stav obyvatel vykazujících ostatní a nezjištěnou národnost, kde vyšší procento náleželo Řekům a Bulharům. Romská národnost byla zjišťována namátkou; podle různých ukazatelů v ČSR žilo na 60 000 Romů.

V SSR byl významný nárůst maďarského obyvatelstva přirozenou reprodukcí a také příklonem části obyvatel jiných národností k maďarské národnosti. Významný byl nárůst obyvatelstva ukrajinské národnosti, patrný i přes první oddělené sčítání ruské národnosti.

Procentuální zastoupení české a slovenské národnosti v ČSSR se zvýšilo na 94,3 %. České obyvatelstvo v ČSR tvořilo 97,8 %, obyvatelstvo slovenské národnosti v SSR se na národnostní skladbě podílelo 86,5 % obyvatel, obyvatelstvo národnostních menšin 5,7 %.

Národnostní skladba obyvatelstva v ČSSR podle sčítání lidu v roce 1980

V tomto roce se stala národnost deklaratorní, nebyla rozhodující mateřská řeč, nebo řeč běžně užívaná, případně lépe ovládaná. Rozhodující bylo přihlášení se k národnosti, které nemuselo odpovídat zápisu v občanském průkazu. Nebylo možno zapsat cikánskou národnost. Cikánští občané byli považováni za zvláštní sociální skupinu.

Podle sčítání lidu žilo v roce 1980 v ČSSR 15 283 095 obyvatel; české národnosti 9 791 122 (64,1 %), slovenské národnosti 4 676 376 (30,6 %), maďarské národnosti 579 166 (3,9 %), polské 68 176 (0,5 %), německé 61 129 (1,3 %) ukrajinské 47 121 (0,3 %), ruské 7461 (0,1 %), ostatní a nezjištěné 52 542 (0,3 %).

V ČSR žilo 10 291 927 obyvatel. Z toho se k české národnosti hlásilo 9 733 925 (94,6 %) obyvatel, ke slovenské národnosti 359 370 (3,5 %), k polské 66 123 (0,6 %), k německé 58 211 (0,6 %), k maďarské 19 679 (0,2 %), k ukrajinské 10 271 (0,1 %), k ruské 5 051 (0,05 %), k ostatním a nezjištěným 39 300 (0,4 %) obyvatel.

V SSR žilo celkem 4 991 168 obyvatel; z toho se hlásilo k slovenské národnosti 4 317 008 (86,5 %) obyvatel, k české 57 197 (1,1 %), k maďarské 559 490 (11,2 %) ukrajinské 38 850 (0,7 %), německé 2918 (0,1 %), k ruské 2410 (0,1%), polské 2053 (0,0 %), k ostatním a nezjištěným 13 242 (0,3 %) obyvatel.

Podle výsledků sčítání bylo ČSR národnostně vysoce homogenní republikou, kde spolu se slovenským obyvatelstvem (3,3 %) činilo zastoupení dvou národů Čechů a Slováků 98,2 %. Ve všech krajích představovali po celé období nejsilnější národnostní skupinu Slováci. Největší podíl měli v kraji Severočeském, Západočeském a Severomoravském. Právě tak

největší počty Maďarů, Ukrajinců a Rusů byly sečteny v Severočeském, Západočeském a Severomoravském kraji. Nejvýraznější úbytek byl zaznamenán u obyvatel německé národnosti. Německé obyvatele pak vzhledem k přirozené reprodukci poznamenává méně vhodná věková struktura, v níž převažovala starší a střední generace. Většina Němců žila v Severočeském a Západočeském kraji a také v okrese Šumperk v kraji Severomoravském. Polské obyvatelstvo nadále zůstávalo soustředěno v Severomoravském kraji a také v Praze a v kraji Středočeském.

V SSR byl intenzivnější nárůst obyvatel slovenské národnosti přirozenou reprodukcí. Z ostatních národností se zvýšil počet Maďarů a Poláků. Úbytek byl zaznamenán u obyvatel německé, ukrajinské a ruské národnosti. Územní rozložení jinonárodního obyvatelstva zůstalo beze změn.

Národnostní skladba ČSFR podle sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991

První sčítání lidu v ČSFR po odstranění totalitárního režimu v listopadu 1989 výrazně poznamenala snaha o demokratizaci společnosti. Ukazatele pro národnost obyvatelstva v samotném sčítání doznaly podstatného rozšíření. Obyvatelé se mohli poprvé svobodně přihlásit kromě české, také k moravské a slezské národnosti. Tabulky trvale bydlícího obyvatelstva se rozšířily o další národnosti. Obyvatelé se mohli hlásit k rusínské národnosti a poprvé za léta trvání Československa byla v operátech uvedena romská národnost. Romům byla takto poprvé přiznána práva národnosti a posléze i národa, což znamenalo, že přestali být alespoň očima statistiků vnímáni jako pouhá sociální skupina bez vlastního mateřského jazyka, kultury a národního vědomí. Dále se v tabulkách poprvé objevila řecká národnost, kterou nyní mohli vykázat pováleční řečtí a slavomakedonští migranti do českých zemí (1948-1949) a také jejich potomci. (O stručné historii Řeků i dalších minorit se zmíníme v závěrečné části kapitoly, která je věnována charakteristikám národnostních menšin, novodobých menšin a jejich občanským sdružením.)

K dalším nově zařazeným národnostem náležela národnost bulharská a rumunská. Do trvale přítomného obyvatelstva byli započtení všichni trvale bydlící obyvatelé na území ČSFR. Do sčítání tedy byli zahrnuti i občané, kteří v době sčítání pobývali mimo místa svého bydliště v jiné části republiky i v zahraničí. Do sčítání byli zařazeni také cizí státní příslušníci, pokud měli v ČSFR trvalý pobyt.

Co se týče národnosti, přihlášení k ní bylo deklaratorní, dle vlastního přesvědčení dané osoby, bez ohledu na znalost mateřského jazyka. Jaké další ukazatele se staly pro deklaratorní přihlášení k určité národnosti rozhodujícími, ukázaly výzkumy v prostředí současných národnostních minorit žijících na území České republiky. Do výzkumu jsme zařadili národnosti s konkrétními historickými kořeny v ČR, žijící zde dlouhodobě (Němce, Poláky, Rusy, Ukrajince), dále „střednědobé“ minority, které začaly žít v ČR po roce 1945 (Slováci, Romové, Maďaři, Rusíni, Řekové, Slavomakedonci) a novodobé minority tvořící se prakticky po roce 1989 (Vietnamci, Slováci, Ukrajinci, Rusíni, Mongolové, Číňani, Rusové, Arméni). Novodobé minority mají statut cizinců.

Nejdůležitějším ukazatelem pro všechny tři skupiny je rodina a její původ. Každý, kdo deklaroval určitou národnost, odvozoval ji od původu své rodiny a jejího současného stavu. V případě národnostně smíšených manželství u členů historických národnostních minorit s partnerem z většinového národa ovšem docházelo velmi často k příklonu partnerky i partnera k české národnosti - zejména u Poláků, Němců, Rusínů, Slováků, zčásti i u Maďarů a Ukrajinců. U novodobých minorit nejsou tyto příklony patrné (až na nové vlny Slováků přicházející do Čech v letech „normalizace“). Zcela pochopitelné jsou tyto příklony k české národnosti u Rusínů, Řeků a také u Romů, kteří dlouhodobě žijí v ČR a v minulosti nemohli vykazovat vlastní národnostní příslušnost.

Velmi komplikovaná je otázka mateřského jazyka. V totalitárnímu režimu jej nemohly minority dostatečně rozvíjet, protože výuka jazyků minorit byla omezována, pokud vůbec existovala. Tak tomu bylo v případě německého jazyka. Polština se udržela pouze na školách v regionu Těšínska a slovenština na dvou základních školách v Karviné. Další příslušníci národností (včetně mnohých Slováků) žili v ČR natolik rozptýleně (Maďaři, Řekové, Ukrajinci), že se vůbec neuvažovalo o výuce (kromě možnosti studovat jej jako obor na vysoké škole). Romský jazyk nebyl uznán v kodifikované písemné podobě a tudíž nemohl proniknout do škol.

To, co zůstalo v prostředí živé, byl a je pocit sounáležitosti s historickou (a kulturní) tradicí vlastního národa. Bývá zesilován, nebo zeslabován především rodinou, v níž jedinec žije. Dalšími okolnostmi, které mohou na pocit sounáležitosti působit, jsou prostředí, vzdálenost od mateřské země, osobnostní charakteristika konkrétní osoby, úspěšnost v povolání atd. Zde je třeba mít na paměti, že spolkovou činnost národnostních menšin stranický aparát v minulosti rovněž velmi omezoval a teprve postupně povoloval, avšak také důsledně kontroloval stranickými orgány. Soustavně usiloval o asimilaci a integraci do většinové společnosti.

Obnovení občanských svobod se projevilo ve výsledcích sčítání jinonárodního obyvatelstva; zejména pak ve vzniku různých občanských sdružení založených právě na principu příslušnosti k jinému národu než českému.

V České republice žilo dle sčítání z roku 1991 trvale 10 298 731 obyvatel (100 %). Z toho k Čechům se přihlásilo 8 372 648 obyvatel (81,3 %), k Moravanům 1 356 267 (13,2 %), k Slezanům 44 025 (0,4 %) obyvatel. Slovenskou národnost uvedlo 308 269 (3,0 %) obyvatel, maďarskou 20 143 (0,2 %), romskou 33 489 (0,3 %), polskou 58 573 (0,6 %), německou 47 789 (0,5 %), rusínskou 1 711 (0,01 %), ukrajinskou 6807 (0,06 %), ruskou 4306 (0,04 %) řeckou 2 924 (0,03 %), bulharskou 3098 (0,03 %), rumunskou 1007 (0,01 %) obyvatel. K ostatním národnostem se přihlásilo 12 216 (0,1 %), nezjištěných zůstalo 25 459 (0,2%) obyvatel. Sčítání z roku 1991 bylo posledním statistickým výkazem před rozdělením ČSFR. Věrohodnost výzkumů v prostředí národnostních skupin mělo doložit sčítání lidu v roce 2001.

Národnostní skladba obyvatelstva České republiky podle sčítání lidu v roce 2001

Sčítání lidu v České republice z roku 2001 v ukazatelích za celou republiku nebylo v době psaní této kapitoly zcela zpracováno a publikováno. Uvedlo 10 292 933 obyvatel celkem; toho 373 294 obyvatel moravské národnosti, 11 248 slezské národnosti, 183 749 slovenské národnosti, 38 321 německé národnosti, 50 971 polské národnosti, 19 857 maďarské národnosti, 11 716 romské národnosti, 353 019 ostatní a nezjištěné národnosti.

Pokles počtu některých národnostních menšin (zejména Slováků, Romů) vedl některé jejich představitele k různým politizujícím úvahám o složitosti určování národností, o možnosti uvést dvě národnosti, o nedostatečné informovanosti o mezi národnostními menšinami včetně případných obav uvést v souvislosti s připravovaným zákonem o národnostech v ČR jinou národnost než většinovou apod. Po desetiletí svobody, výměně generací v národnostních minoritách, zřejmě sehrává roli také právo na přirozenou integraci potomků národnostních menšin v třetí i další generaci společně s mnoha dalšími faktory, které mohou působit na mnohé příslušníky národnostních menšin. Jak ukázaly poslední terénní výzkumy na Tachovsku, Liberecku, Semilsku, je jedním z působících faktorů příliv cizinců z různých zemí bývalého SSSR, z Asie, z balkánských států. Mít české občanství a být české národnosti se stává prestižním znakem pro Romy, pro nové přílivové vlny slovenských, ukrajinských a rusínských cizinců, právě tak jako pro potomky z „původních“ minorit. Souvisí se sociální stabilizací, sociálním vzestupem, očekávanou integrací do EU, ale také s tím, že část obyvatel klade pomyslné rovnítko mezi státní příslušností a národností.

Národnostní minority a jejich občanská sdružení

Cesta k obnovení občanských sdružení, která sdružují české občany jiné národní příslušnosti byla rychlá, přestože tradice byla přerušena na řadu let. Ústavou 1948 pozbyly národní minority své označení a kolektivní práva, včetně práv na vzdělávání v mateřském jazyce, pěstování vlastní kultury a udržování vlastních národních tradic. Dodejme, že i práva většinové společnosti byla v tomto směru přizpůsobována pojetí internacionalismu, který předpokládal nejen splývání socialistických menšin, ale v daleké budoucnosti i splývání socialistických národů. Teorie však zůstaly nepotvrzeny a po zániku totalitární moci došlo k renesanci národního vědomí právě v zemích bývalého sovětského bloku.

Na počátku padesátých let byla postupně zrušena všechna občanská sdružení. Všechny spolky se musely zařadit do osvětových besed a Národní fronty, čímž se dostaly pod přímou kontrolu stranických orgánů. Většina z nich nuceně, nebo dobrovolně zanikla, protože nemohla a nechtěla pracovat pod dohledem komunistického aparátu i StB. Národnostní spolky byly přímo zakázány. Obnovení dosáhly nejprve slovanské menšiny. Nový zákon o spolkové činnosti vešel v platnost v roce 1951. Menšiny nabývaly svých práv postupně, také s ohledem na vztah samotného Československa k dané mateřské zemi menšiny. PZKO (Polski Związek kulturalno oświatowy založený v roce 1947) se vyvíjel jako ryze kulturní spolek. V roce 1949 byl založen Kulturní svaz maďarských pracujících Csemadok. Jeho základní organizace vznikly i v českých zemích, v lokalitách s vyšším procentem maďarského obyvatelstva. Slováci založili v letech 1947–1948 řadu místních odborů Matice slovenské, které však na počátku 50. let zanikly.

Ústava z roku 1960 přinesla zejména polské a ukrajinské národnosti vzdělávací a kulturní práva. Tato práva se však netýkala Němců a z jiných důvodů ani Slováků či Romů. Slováků proto, že nebyli národnostní menšinou ve vlastním státě a Romů proto, že nemohli uvádět romskou (cikánskou) národnost. Většinou vykazovali národnost českou, slovenskou, případně jinou.

V roce 1968 byl přijat ústavní zákon č. 144/1968 Sb. o postavení národností v ČSR, který umožnil rozvoj národnostního školství i rozvoj národnostních kultur. Využily ho všechny národní minority, včetně Romů, kteří v té době založili Svaz Romů. Zvláštní bylo opět postavení Slováků v Čechách. Nestali se národní menšinou v ČSFR, ale založili několik kulturních spolků. Jejich kulturní minority v několika městech českého pohraničí obnovily svá ochotnická divadla a folklorní soubory, které v nich předtím působily v prvních poválečných letech.

Po roce 1989 byly přijaty některé zákony, které obsahují práva pro menšiny, a tedy i pro národnostní menšiny, přičemž jejich další práva jsou obsažena v jiných zákonech z předešlých let.

9. února 1994 byl přijat *Koncept přístupu vlády k otázkám národnostních menšin*, který byl zpracován na půdě Rady pro národnosti a stal se východiskem pro národnostní politiku. Pracovně vymezil pojem národnostní menšina čtyřmi znaky:

1. trvale žijí v ČR a jsou jejími občany
2. sdílí etnické, kulturní a jazykové znaky, odlišné od většiny obyvatel státu
3. projevují společné přání být považováni za národnostní menšinu v zájmu uchování a rozvíjení vlastní identity, kulturních tradic a mateřského jazyka
4. mají dlouhodobý, pevný a trvalý vztah ke společenství, žijícímu na území ČR.

Jsou nedílnou součástí společnosti ČR a mají zaručena stejná práva jako ostatní občané ČR a nesmí trpět žádnou formou diskriminace.

Podle Listiny základních práv a svobod mají zaručeno právo na:

1. na rozvoj vlastní kultury,
2. na šíření a přijímání informací v mateřském jazyce,
3. na sdružování ve vlastních národnostních sdruženích a politických stranách,
4. na vzdělávání v mateřském jazyce,
5. na užívání mateřského jazyka v úředním styku,
6. na účast na řešení věcí, týkajících se záležitostí národnostních menšin.

V uplynulém desetiletí minority realizovaly svou činnost v mnoha nově založených občanských sdruženích. Činnost občanských sdružení národnostních minorit je financovaná především projekty, které jsou předkládány Odboru pro národnostní menšiny Ministerstva kultury ČR. Financovala je také Open Society Fund. Další projekty financuje hlavní město Praha, okresní úřady a nově Ministerstvo vnitra prostřednictvím Odboru azylové politiky. Národnostní tisk je financován vládou ČR prostřednictvím Sekretariátu Rady pro národnosti. Také občanská sdružení financují své projekty z příspěvků svých členů a sponzorských darů.

Jsou minority, které mají jedno občanské sdružení, s jehož činností se členové zabývají se o spolkovou činnost ztotožňují a jsou minority, které mají občanských sdružení několik. Důvodem může být profesní předmět zájmu, kterému se sdružení věnuje (vyjma národnostního), různý vztah k politické reprezentaci mateřského státu, který minoritu rozdělí

bez ohledu na společný jmenovatel (národnost), různé zájmy členů (kultura, vzdělávání, sport, humanitární činnost, atd.), které vyvolají založení dalších občanských sdružení.

Z výše uvedených důvodů pak může být zázemí různých občanských sdružení v České republice i v mateřské zemi různé. Vybrali jsme neautochtonní minority prostřednictvím kterých budeme stručně charakterizovat jejich historický vývoj, integraci do většinové společnosti a jejich vlastní představy o národnostním spolkovém životě plynoucí z činnosti jejich občanských sdružení a aktivit.

Slovenská menšina v ČR

Jedním z příkladů velké, disperzně rozsidlené minority s mnohvrstevnatostí zájmů svých členů je slovenská menšina. Pro většinovou společnost je také nejvíce čitelná, protože ji nejlépe známe díky sedmdesátiletému soužití ve společném státě. Díky příbuznosti jazyků ji také nejlépe rozumíme. V současné době je naší nejpočetnější minoritou, což ji také umožňuje výraznější vnitřní strukturalizaci. Navíc nikdy nenáležela mezi nedominantní společenství z důvodu své národnosti a s výjimkou tzv. slovenských buržoazních nacionalistů nebyla otevřeně ani skrytě perzekvována.

Slovenská národnostní menšina náleží podle současného úzu k neautochtonním a novodobým minoritám, protože právně vznikla až po rozdělení státu. Její kořeny jsou dlouhodobější, sahají do 19. století. Nejvýraznější příliv Slováků do Čech nastal v letech 1945–1950, 1953–1964, 1968–1970, mírnější příliv v letech 1993–2001. Většinou šlo o migraci za prací, i když v jednotlivých případech z let 1993–1997 byla důvodem také politická situace na Slovensku.

Slovenská menšina má v současné době asi 14 občanských sdružení, jejichž sídlem je Praha. Některé z těchto sdružení mají své malé pobočky v dalších městech ČR.

Založení několika slovenských občanských sdružení vyvolaly očekávané státoprávní změny, celkové profesní, věkové i sociální rozvrstvení Slováků v Praze a tudíž také jejich vztah k české a slovenské politické reprezentaci. V letech „normalizace“ sdružoval české Slováky pouze Klub slovenské kultury. Vývoj tohoto spolku zprostředkovávajícího slovenskou kulturu české veřejnosti měl svoji předeihu v období Pražského jara a svoji prehistorii na počátku 50. let.

Na prahu očekávaných demokratických změn se od počátku roku 1968 v Praze připravovalo založení Slovenského akademického klubu, který byl oficiálně potvrzen a registrován v dubnu 1968. Slovenský akademický klub sdružoval pražské slovenské studenty ze všech vysokých škol, vydával svůj bulletin a pořádal různé kulturní akce, taktéž pro české studenty.

Současně se v Praze připravoval Miestny odbor Matice slovenskej podle zákona o Matici slovenské. Měl být založen ještě podle zákona č. 68/1951 Zb. a zákona o činnosti Matice slovenskej SNR č.97/1968, o němž se předpokládalo jeho transformování do právního řádu ČSR. Místní odbor byl založen na valném shromáždění 11.2.1969 v Kulturním domě dopravních podniků v Praze, za přítomnosti asi 700 osob. MOMS si kladl za úkol přibližovat

slovenskou kulturou českému prostředí a českým Slovákům, pečovat o společenský a spolkový život místních Slováků, pečovat o vzdělávání dětí v mateřském slovenském jazyce, propagovat slovenské knihy a tisk, rozšiřovat členskou základnu a budovat místní odbory a kluby Matice slovenské v tehdejší České socialistické republice. Hodlal spolupracovat se slovenskými krajany ve světě, zejména prostřednictvím jejich spolků. Tato péče měla své důvody.

Po vzniku federace v letech 1969-1970 vzrostl počet slovenského obyvatelstva přílivem Slováků do federálních institucí, ale i další migrací na 320 998 osob, v roce 1980 na 359 370 osob. V samotné Praze žilo na 19 851 obyvatel slovenské národnosti. Přesto však např. pokus o založení pražské slovenské základní školy v roce 1970 a gymnázia skončil neúspěšně. Příčinou byl nezájem slovenských rodičů i dětí o vzdělávání v mateřském jazyce. Iniciováno bylo nepovinné vyučování slovenštiny v jednotlivých pražských obvodech, dle zájmu dětí a rodičů.

Neautentická federace v totalitárním režimu potřebu vzniku slovenských škol v českém prostředí nevyvolá. Samotný proces federalizace bez demokratizace nemohl nabýt reálných rysů ani v sedmdesátých a osmdesátých letech. Jeho neautentičnost se odrážela i v postojích Slováků v České republice k spolkové činnosti, k prezentaci vlastní kultury, které ovšem byly dány dobovým právním systémem.

V říjnu 1970 vznikl ze studentů, členů Místního odboru Matice slovenské Akademický klub MOMS. Měl se podílet na práci jednotné mládežnické organizace – SSM. Tím zanikl původní Slovenský akademický klub, který vznikl s jinými cíli a proto se část jeho členů nemohla ztotožnit s ideologií nového klubu spolupracujícího s „normalizačním“ SSM. Od roku 1971 měly být v ČSR zakládány a registrovány místní odbory Matice slovenské, což však nový zákon o Matici slovenské z r. 1973 na území ČSR neumožnil. V letech 1972–1976 místní Slováci pracovali v profesních sekcích, např. „v stavbárskej sekcii“. Avšak ani místní odbor Matice Slovenské ani různé sekce nemohly fungovat jako samostatný právní subjekt. Proto v roce 1977 rozhodla Rada Národního výboru hl.m. Prahy o zařízení Klubu slovenské kultury, který byl začleněn pod Pražské informační středisko.

Tak se v roce 1977 MOMS změnil v Klub slovenské kultury v Praze. Zaměřil se na slovakistiku. Pořádal přednášky o slovenské literatuře a slovenských spisovatelích, o slovenském umění a národopisu v prostorách Městské knihovny na Mariánském náměstí.

V roce 1985 byl v Praze otevřen Dům slovenské kultury (DSK), a to výnosem 17. plenárního zasedání Národního výboru hl.m. Prahy. DSK měl jako nová instituce navazovat na historické tradice a přenášet slovenskou kulturu do českého (pražského) prostředí. Pod jeho střešou pracoval také Klub slovenské kultury až do roku 1993. V roce 1990 KSK podle nových platných zákonů získal právní subjektivitu a stal se občanským sdružením. Jeho činnost se za léta 1985-1989 rozrostla do několika sekcí a všechny udržovaly pravidelný kontakt se Slovenskem. Na půdě Domu slovenské kultury se konaly vědecké konference, semináře, besedy, přednášky, diskusní kulaté stoly. Do DSK zajížděli přední slovenští umělci: herci, operní pěvci, literáti, hudebníci – aby v jeho komorních prostorách seznamovali publikum se slovenskými i světovými kulturními hodnotami. V letech 1988-1989 se pod záštitou DSK a KSK konaly v té době otevřené diskuse slovenských a českých odborníků o česko-slovenských vztazích, o významných osobnostech česko-slovenských vztahů, dějinách Slovenska atd. Před deseti lety musel KSK opustit prostory DSK. Dům slovenské kultury se po rozdělení federace stal kulturním zařízením Slovenské republiky. KSK je občanským sdružením České republiky. Sídlí na adrese Panská 10, 110 00 Praha 1.

S přibližujícím se rozpadem ČSFR Slováci v Praze iniciovali založení několika nových slovenských občanských sdružení.

V Praze vznikla *Demokratická aliancia Slovákov v Českej republike* (DAS, 1993), která prosazuje demokratický přístup k řešení menšinových problémů. Akcentovala občanskou společnost, ve vztahu ke Slovensku podporovala demokratické změny v politice a ve společnosti. Sídli na adrese PO BOX 648, Praha 1.

S obdobným přístupem, avšak s větším důrazem na postavení slovenské menšiny, její reprezentaci v českém prostoru a na české politické scéně přišel *Zváz Slovákov v ČR* (1993). Zabýval se publikační, nakladatelskou a vydavatelskou činností. Sídli na adrese Nám. Jiřího z Lobkovic 20, 130 00 Praha 3.

Slovenské folklórne združenie Limbora (1993) se věnuje tanci, zpěvu, lidovému dramatickému umění. Před rokem 1993 bylo jednou ze sekcí Klubu slovenské kultury při DSK. V roce 1993 se osamostatnilo a rozšířilo svoji činnost kromě studentů i na dospělé pracující. Založilo soubor *Limborka* pro děti a mládež a soubor malá *Limborka* pro děti předškolního věku. Věnuje se pěstování slovenského folklóru. Slovenský folklor a slovenské tradice přenáší svými programy nejen do pražského prostředí, ale na svých zájezdech navštěvuje česká, slovenská města, české, slovenské i evropské folklorní festivaly. Jeho členy jsou právě tak Slováci jako Češi.

Sídli na adrese Gorazdova 3, 120 00 Praha 2.

Obec Slovákov v ČR se ustanovila v roce 1992 jako krajanské sdružení Slováků v ČR a jejich příznivců s regionálními obcemi včetně Prahy. Jako klasické krajanské sdružení se snaží zabránit asimilaci a hodlá eliminovat vlivy, které vedou k asimilaci Slováků v českém prostředí. Připravuje pořady, které mají motivovat členy k udržování slovenského jazyka, kultury, slovenského vědomí a „slovenskosti v srdci“. Proto organizuje recitační soutěže pro děti a mládež. Dále organizuje vzdělávací programy ve slovenském jazyce, diskotéky pro starší a pokročilé, vánoční besídky, opékání uzenin na zahrádkách svých členů v letním období, posezení žen s vyšíváním, pečením vánočního cukroví, škvarkovýh pagáčů apod. Usiluje také o právní zajištění slovenské menšiny v České republice. V nedávné minulosti projevovalo užší vztah k politické reprezentaci náležící k HZDS. Adresa neuvedena, kontakt možný pouze zprostředkovaně přes členy, případně prostřednictvím redakce časopisu KORENE.

Studentský *Spolok Detvan* vznikl v roce 1994 a jeho podoba se doposud krystalizuje. Do roku 2000 inklinoval k Obci Slováků v ČR a bývalé politické reprezentaci HZDS. Nyní sdružuje studenty různých fakult UK a také dalších vysokých škol v Praze a jako člen FOSA udržuje kontakty se všemi slovenskými občanskými sdruženími. Adresa je totožná s adresou KSK, tedy Panská 10, 110 00 Praha 1.

Slovensko-český klub (1996) vznikl odtržením od Obce Slováků. Jeho zakladatelé nesouhlasili s užším vztahem Obce Slováků k politické reprezentaci HZDS a postavili se do opozice. Slovensko-český klub vyvíjí činnost společně se svými regionálními pobočkami, jež působí pod názvem Kluby *Slovenských dotykov* v několika českých a moravských městech. Hlavním cílem *Slovensko-českého klubu* je udržování a zvyšování úrovně česko-slovenských vztahů. Na tato témata organizuje odborné semináře a konference, zastřešuje Česko-slovenskou scénu a její představení v dvoujazyčné česko-slovenské podobě, vydává knihy s tematikou česko-

slovenských vztahů, vyvíjí legislativní aktivity. Pilotní aktivitou Slovensko-českého klubu je vydávání časopisu Slovenské Dotyky, s podtitulem Magazín Slovákov v ČR. V současné době začal vydávat internetový časopis Československý svět, který je určen všem slovenským a českým minoritám v zahraničí. Sídli na adrese Salmovská 11, 120 00 Praha 2.

Nadácia Milana Rastislava Štefánika, Historická skupina priamych účastníkov SNP v ČR a další sdružení vyvíjejí vlastní činnost. Nadace se věnuje financování různých projektů s podporou česko-slovenských vztahů. Sídli na adrese Štefánikova hvězdárna, Petřín 1, 118 46 Praha 1. Přírodní účastníci SNP pracují ve Svazu bojovníků za svobodu.

Spolok priateľov slovenského divadla v ČR (1994), sdružuje zájemce o slovenské divadlo. Sídli na adrese Na Petřínách 2, 160 00 Praha 6.

Slovenská menšina má své církevní organizace. Od roku 1947 pracuje v Praze *Evanjelická cirkev Augspurského vyznání v ČR*. Právní subjektivitu získala v r. 1994. V roce 1996 byla založena *Nadácie reformátora Dr. Martina Luthera v ČR*. Obě nadace sídlí na adrese 130 00 Praha 3, Čajkovského 8.

Činnost *Klubu slovenské kultury v ČR (KSK)* zůstala zachována, avšak bez zastřešení DSK, nyní Slovenského institutu, jenž se stal v roce 1993 kulturním zařízením Slovenské republiky. Výkonná rada KSK se zaměřila na spolupráci s vědeckými institucemi v Čechách a na Slovensku, zintenzivnila kulturní činnost, práci s dětmi a mládeží, věnuje se starší generaci svých členů. Pořádá poznávací zájezdy na Slovensko, letní a zimní školy pro děti a mládež všech věkových kategorií, spolupracuje se všemi národnostními sdruženími při pořádání společných kulturních pořadů.

Z uvedeného plyne, že po rozdělení česko-slovenské federace, se vznikem dvou samostatných republik se Slováci stali novou národní menšinou v České republice a začali prostřednictvím svých občanských sdružení organizovat svůj menšinový život. Protože však nikdy nebyli kompaktní, ale tvořili spíše mnohvrstevnou pospolitost, založili více občanských sdružení v nichž mohou jejich členové realizovat své postoje k občanství, k národním identitám obou zemí, své zaměření (včetně profesního), svůj vztah k současnému domovu a mateřské zemi, ke kultuře a občanským společnostem obou zemí.

Slovenská občanská sdružení vydávají svá periodika, která zrcadlí zájmy, postoje a názory svých členů. DAS a KSK vydávaly *Slovenské listy* – Měsíčník Slovákov a Čechov, ktorí chcú o sebe vedieť. V lednu 2000 Slovenské listy změnilý název na *Listy 2000*. Česko - Slovensko - Európa. Politika - Etika - Kultúra. Je měsíčníkem a každé jeho číslo má své ústřední téma. Časopis přináší odborné statě z uvedených oborů a v jejich podtextu se skrývá národnostní, menšinová, exilová problematika i etické řešení problémů. Přináší aktuální zprávy ze Slovenska, z Čech, a protože jeho dopisovatelé žijí v různých zemích, tak i z celé Evropy. Komentuje události, které pořádají slovenská občanská sdružení. Měl literární přílohu Elán, kterou vystřídala humoristická příloha Gag. Od roku 2001 v příloze vycházejí ukázky z nově připravovaných knih. V současné době se LISTY 2001, 2002 věnovaly životu dalších menšin v ČR – Romům, Rusům, Ukrajincům a situaci v zemích bývalého SSSR – Kazachstánu, Ukrajině, Litvě, USA, Afghánistánu atd.

Obec Slovákov v ČR vydává měsíčník *Korene* s podtitulem Prvý slovenský časopis v ČR. Jeho aspirací je být dobrým časopisem pro slovenskou menšinu v Čechách. Přináší články ze Slovenska, nové slovenské povídky, zprávy o činnosti svých regionálních obcí, o kulturních

akcích, jež obec pořádala. Informuje o krajanech ve světě, obsahuje historické kalendárium. Má dětskou přílohu *Korálky*. Jeho předchůdcem byl *Džavot*, který vycházel v roce 1993–1994.

Slovensko-český Klub vydává *Slovenské Dotyky*, kulturní magazín pro české Slováky. Najdeme v něm aktuální vstupy z kulturního i politického života na Slovensku, právě tak jako informace o slovenském dění v ČR. Zveřejňuje studie o slovenských osobnostech, které žily, anebo žijí v Čechách, publikuje články o bílých místech ve slovenských dějinách z pera popředních slovenských historiků. Vyslovuje se k legislativním otázkám, např. k dvojímu občanství, zdravotnímu pojištění českých Slováků na Slovensku. Má Literární přílohu *Dotykov*.

Slovenské spolky společně se zástupci Evangelické církve augsburského vyznání v ČR jsou členy Fóra slovenských aktivit – FOSA. Fórum vzniklo jako místo nepolitických (snad), informačních, konzultačních, kooperačních a koordinačních setkání představitelů občanských sdružení - aktivit, které se profilují jako dobrovolné neziskové subjekty, vyjadřující potřeby a zájmy slovenské menšiny v ČR.

Všechna občanská sdružení spolupracují s hlavním městem Prahou. Spolupráce začala členstvím vybraného člena a jeho činností ve výboru pro národnostní menšiny v letech 1991–1994. V roce 1995 byl Výbor transformován do Poradního sboru národnostních menšin při náměstkovi primátora hl.m. Prahy.

Samotný vývoj FOSA a hledání konsensu mezi občanskými sdruženími bylo složité a trvalo od roku 1993 do roku 1998. V říjnu 1998 přijaly představitelé uvedených spolků Statut FOSA. Dle bodu 1.4. Statutu FOSA soustřeďuje Fórum zásadní požadavky jednotlivých aktivit a v zájmu jejich řešení (po dosažení konsensu) je přenášejí na zákonodárnou a výkonnou moc ČR, případně i SR prostřednictvím zastupitelského úřadu v Praze. Fórum kontaktuje obdobné instituce nebo orgány ostatních menšin v ČR v zájmu sjednocení postupu při řešení společných problémů národnostních menšin v ČR. Se stejným cílem může být FOSA v kontaktu se střešními organizacemi Slováků v zahraničí. FOSA rovněž dává doporučení Radě pro národnosti při výběru zástupců slovenské menšiny za členy Rady. FOSA není právním subjektem. Při přijímání závěrů platí zásada nadpoloviční většiny přítomných, každá aktivita má při hlasování jeden hlas. Sídlem FOSA je v současné době sídlo Klubu slovenské kultury (Panská 10, 110 00 Praha 1).

Od září 2001 mimo FOSA působí Obec Slováků v ČR. FOSA spolupracuje s Magistrátem hlavního města Prahy. Zástupci FOSA jsou členy poradního sboru pro národnostní menšiny, podílejí se na seminářích a konferencích, které připravuje Praha pro národnostní menšiny, i na různých multikulturních akcích.

Slovákům v Čechách se dostalo také odborného zastoupení a cílevědomého kultivování slovenského jazyka, literatury, slovenské historie a reálií. Při katedře slavistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze vznikl v roce 1994 kabinet slovakistiky. Jde o odborné pedagogické a badatelské pracoviště, jež respektuje specifickou slovenskou problematiku v českém prostředí rozdělením do tří částí – na studium slovenského jazyka, studium slovenské literatury a studium slovenských dějin.

Činnost většiny slovenských spolků je soustředěna zejména na území Prahy. *Obec Slováků* uskutečňuje některé aktivity prostřednictvím regionálních obcí, které pracují v Ostravě, Karvině, Táboře, Plzni a Kladně.

Klub slovenské kultury má individuální členy po celé ČR a některé aktivity, zejména kulturní pořady, organizuje podle zájmu ve vybraných městech ČR (např. Brno, Ostrava, Jeseník, Tachov). *Slovensko-český klub* se podílí již čtvrtým rokem významnou měrou na organizování Dnů slovenské kultury v Moravské Třebové, Českých Budějovicích a společně s Klubem slovenské kultury připravuje rozšíření této akce i na jiná města, kde pracují jeho pobočky.

Počet spolků a počet členů těchto spolků (odhadem 5000 členů i aktivistů) je v porovnání s počtem příslušníků slovenské národnostní menšiny v ČR malý, avšak běžný v občanské společnosti. Je zřejmě otázkou delšího vývoje, zda se těmto aktivitám podaří navázat kontakty s českými občany slovenské národnosti, zejména v příhraničních oblastech, či v oblastech předchozí historické migrace. Jednou z forem přiblížení k nim může být i činnost Dokumentačního střediska slovenské menšiny při Klubu slovenské kultury, které pracuje s finanční podporou Ministerstva kultury ČR od r. 1997. Od roku 1999 společně s KSK připravuje výstavy, přednášky, diskuse o vztazích v rámci slovenské a české vědy, které přenáší do dalších měst v ČR – Jindřichova Hradce, Jeseníku, Českého Krumlova, Prachatic, Tachova, Ostravy. Může tak být inspirací pro aktivnější zapojení českých Slováků do života slovenské menšiny v ČR a rovněž Čechů se zájmem o Slovensko a česko-slovenské vztahy. I dnes je však patrné, že současná mladá generace, byť pocházející ze slovenských rodin v Čechách, využije práva na přirozenou asimilaci a nebude se uzavírat do menšinového života. Činnost občanských sdružení však bude přetrvávat, protože mimo jiné jsou díky financování projektů také zdrojem příjmů a pracovních příležitostí pro lidi kterým se jejich „slovenskost“, ale na druhé straně také vědomí nutnosti udržovat větší míru kontaktů mezi oběma zeměmi stala i povoláním.

Otevřenou otázkou zůstává oslovení Romů se slovenskou národností a prezentace romské kultury v rámci aktivit KSK. Určité mosty již vytvářejí Listy 2001-2002, které publikují odborné články o romském národě a romské kultuře. S romskými spolky spolupracuje sdružení Limbor a Limborka. Připravují folklorní programy na různé festivaly.

Maďarská menšina

Neautochtonní a novodobou minoritou jsou Maďaři v České republice. Statisticky jsou v českých zemích zaznamenáváni až po vzniku Československa, tzn. po roce 1918. Podle Trianonské dohody vymezující hranice mezi Československem a Maďarskem připadly Československu území dnešního jižního a východního Slovenska, obydlená kompaktní maďarskou enklávou. V té době začali, obdobně jako Slováci, přicházet za prací do Čech Maďaři z jižního, východního Slovenska a také z Podkarpatské Rusi. V roce 1921 žilo v českých zemích 7049, v roce 1930 pak 11 427 Maďarů. Vcelku nepatrnou část tvořili Maďaři z Maďarska, kteří zde začali působit již v minulosti v různých službách, dále jako podnikatelé, lidé svobodných povolání. Po vzniku republiky jejich počet nepatrně vzrostl.

Skutečnost, že hned po roce 1918 příliv Maďarů do Čech zesílil způsobila skutečnost, že ze Slovenska do Prahy přicházela maďarská inteligence a studenti. Již ve dvacátých letech vydávali Maďaři v Praze vlastní deník a studenti zde zakládali své kroužky. Známy byl vysokoškolský skautský kroužek Svatého Jiřího a pak také spolek Sándora Petöfiho.

K letům Protektorátu Čech a Moravy zatím nemáme žádné prameny o životě Maďarů v Čechách. Jedinými prameny zatím zůstávají záznamy z jednání čs. exilové vlády v Londýně, která uvažovala o odsunu Maďarů ze Slovenska, stejně jako o odsunu Němců. Zda se zabývala také odsunem Maďarů z českých zemí, nevíme. Zdá se to však pro jejich malý počet nepravděpodobné.

Zásadní zlom v postavení Maďarů v celém Československu nastal v roce 1945. Podle Košického vládního programu a prezidentského ústavního dekretu č. 33/1945 všichni Maďaři na území Československa ztratili čs. občanství a s ním všechna občanská práva. Dalšími dekrety jim byl konfiskován majetek a byla jim předepsána pracovní povinnost. Většinou ji měli splnit v českých zemích. Jejich majetek byl zatím osídlen Slováci z vnitrozemí Slovenska za účelem odmaďarizování navráceného jihoslovenského a východoslovenského pohraničí. Ačkoliv čs. vláda počítala s odsunem Maďarů, Postupimská konference se k němu nevyjádřila. Vzhledem k tomu, že Maďarsko patřilo do sovětské sféry vlivu právě tak jako Československo, odsun Maďarů nepodpořil ani SSSR. Velmocí doporučily oběma zemím, aby se dohodly na dobrovolné výměně obyvatel. Po dlouhých jednáních Československa a Maďarska byla uzavřena dohoda o výměně obyvatelstva, která měla být založena na naprosté dobrovolnosti z obou stran a odpovídajících počtech (kolik Slováků odejde z Maďarska, tolik Maďarů se přestěhuje ze Slovenska). Dohoda však měla jiná úskalí, spočívající v majetnosti participujících stran. Maďaři měli odejít z Československa prakticky bez jakéhokoliv movitého majetku, protože veškerý majetek jim byl dle dekretů zabaven. Maďarská vláda proto nepodporovala ani výměnu obyvatelstva, protože jak někteří politici uvedli, do Maďarska měl přijít ožebračení Maďaři, zbaveni veškerého majetku, zatímco Slováci z Maďarska si s sebou mohli převézt veškeré movitosti a založit si novou lepší existenci na majetcích konfiskovaných po Maďarech.

Československá vláda chtěla vyvinout tlak na maďarskou vládu a donutit ji k výměně obyvatelstva. Domnívala se, že na ni zapůsobí přesunem Maďarů zbavených práv do českých zemí, kde budou plnit pracovní povinnost a současně se poslovanští. Tak bylo do českých zemí přesunuto v letech 1945–1948 celkem 44 129 Maďarů. Podle tajných pokynů osídlovací komise ÚV KSČ byli Maďaři usídlováni velmi rozptýleně. Tehdejší oficiálním názvem šlo o »rozptyl nedůvěryhodného obyvatelstva«. Instituce, které se na něm podílely, naplňovaly instrukce k rozptylu do všech důsledků. Maďary posílaly do okresů a obcí po jednotlivcích, v lepších případech po rodinách. Aby byl rozptyl důsledný, zahrnuly do něj všechny okresy – vnitrozemské i pohraniční. Zachované tabulky z uvedených let dokládají, že rozptýlené rodiny prakticky nemohly udržovat žádné kontakty vzhledem k velké vzdálenosti mezi příkázanými náborovými pracovními místy. Zamezení kontaktů mělo urychlit poslovanštění Maďarů. Prakticky v každém okrese v Čechách a na Moravě pobývalo několik rodin, avšak ve vzdálených lokalitách. Původní „osídlení“ se prakticky udrželo do současnosti, i přes různé peripetie návratů na Slovensko a návratů zpět do Čech.

Část Maďarů se vlastně ihned po zařazení do plnění pracovní povinnosti v Čechách pokoušela o ilegální návrat na Slovensko. Většina však zůstávala na pracích takřka po celém území Čech a Moravy. Věděla, že jejich domovy na jižním Slovensku obývají noví osídlenci, kteří také získali konfiskované nemovitosti. Většina Maďarů, asi 400 000, se přihlásila k reslovakizaci.

V roce 1948–1949 byl připraven další přesun a rozptyl slovenských Maďarů v českých zemích. Týkal se jak Maďarů, tak reslovakizantů. Jeho název zněl „Akcia Juh“. Nebyl však již plně uskutečněn. Čeští a slovenští komunisté se na doporučení KSSS museli vzdát své nenávislné politiky vůči Maďarům. Maďaři se mohli vrátit zpět na Slovensko, kde zůstali ostatní Maďaři a Maďaři donucení k reslovakizaci. Bylo jim vráceno občanství. České instituce v pohraničí však stále zápasily s nedostatkem pracovních sil, a proto nabídly Maďarům, aby zůstali. Protože jim bylo vráceno občanství a s ním i další práva včetně práva vlastnit soukromý majetek, přijali nabídku české strany a zůstali v pohraničí jako osídlenci. Nezískali sice polnosti a zemědělské usedlosti přidělem, získali ale bydlení, případně domek s menší výměrou půdy do 2 ha a trvalé zaměstnání v místních průmyslových nebo zemědělských podnicích.

Pokud byl původně do pracovní povinnosti v Čechách zařazen pouze muž, tedy hlava rodiny, nebo všichni dospělí muži v rodině (v té době se ještě pracovní povinnost nevztahovala na ženy, na osoby starší 55 let, mladší 16 let a osoby nemocné), mohla se nyní rodina opět scelit, což znamenalo, že se do pohraničních okresů na počátku 50. let přistěhovali další Maďaři ze Slovenska. Avšak vzhledem k předchozímu důkladnému rozptylu maďarských „náborantů“ ani nyní nevznikly v různých lokalitách maďarské „ostrůvky“. Samotní Maďaři se urychleně učili česky, protože se chtěli stát stabilními osídlenci pohraničních regionů. Také děti posílali do českých škol. Maďarsky číst a psát je však učili doma, což přetrvalo až do současnosti.

Další část Maďarů pozůstávala z těch osídlenců, kteří přišli jako rodinní příslušníci se Slováky z Maďarska. Slováci z Maďarska se rovněž osídlovali v pohraničních okresech Čech a Moravy, protože ani pro ně nebylo na Slovensku dost místa. Společně žili v malých enklávách mluvících maďarsky.

Od roku 1949 měli Maďaři možnost organizovat se v Czmadoku, ovšem pod kontrolou komunistického aparátu, což bylo zřejmě také důvodem zániku několika místních poboček v padesátých letech.

Mírný příliv Maďarů do Čech však neustal ani v letech 1960-1970. Opět přicházeli Maďaři z jižního a východního Slovenska do průmyslových podniků v Čechách a na Moravě. Důvodem byly lepší pracovní příležitosti, možnost získání lepšího bydlení a také různé organizované přesuny pracovních sil v rámci řízené a plánované socialistické výstavby. Vcelku lze shrnout, že v současnosti pouze nepatrné procento Maďarů z diplomatických a obchodních kruhů pochází přímo z Maďarska. Všichni ostatní Maďaři přišli ze Slovenska.

Vzhledem k uvedeným pracovním migracím, kdy často přicházely celé rodiny, je věková struktura Maďarů vcelku vyrovnaná. Má i vlastní dětskou populaci. Maďarština se však na žádné základní ani střední škole v ČR a nevyučovala a nevyučuje. Rodiče učí své děti maďarsky doma. Znalost maďarštiny mezi mladou generací je vcelku dobrá, nejlepší v Praze, kde působí maďarské kulturní středisko a organizuje kurzy maďarštiny pro děti i dospělé. V Praze působí katedra maďarštiny. Vliv místní maďarské inteligence, intelektuálů a vysokoškoláků je v prostředí této malé minority nezanedbatelný. V jiných městech s vyšším procentem Maďarů (Karlovy Vary, Chodov, Loket, Oloví, Ostrava) fungovaly také od roku 1949 Czmadoky, které měly udržovat znalost maďarštiny prostřednictvím kurzů, čítáren, atd., avšak v roce 1951 všechny zanikly (viz výše). Místní rodiny zůstaly odkázány pouze na sebe a Slováky z Maďarska, kteří rovněž hovořili maďarsky a byli taktéž gramotní prakticky pouze v maďarštině.

Stejně jako ostatní národnosti, ani maďarská národnost se do roku 1989 nemohla sdružovat a zakládat spolky. Pro své aktivity proto volila vzdělávací instituce. Na Filozofické fakultě UK pracoval seminář maďarštiny již od roku 1883. Ve své činnosti pokračoval a jako katedra hungaristiky pracuje do současnosti. Pro českou veřejnost připravila odborné publikace zejména z literární vědní oblasti a historie. Její pracovníci se významně zasloužili a a zasluhují a rozvoj česko-maďarských vztahů. Oproti výše uvedených česko-slovenským vztahům je zde výrazná jazyková bariéra, kterou není možné bez odborné a pomoci překlenout.

V roce 1977, na základě československo-maďarské smlouvy o spolupráci, v Praze vzniklo Maďarské kulturní středisko. Stalo se místem setkávání Maďarů v Praze. Probíhaly zde kurzy maďarštiny pro děti a pro dospělé, konaly se zde filmové projekce, které navštěvovali i Češi.

V roce 1957 vznikl v Praze kroužek maďarských vysokoškoláků – Kroužek Endre Adyho. Vzhledem k tehdejší politické situaci a zákonným normám nemohl získat žádnou právní subjektivitu. Jeho činnost byla ilegální. Nutno podotknout, že když v roce 1968 vznikl Slovenský akademický klub vysokoškoláků, inspiroval se práce tímto studentským kroužkem, protože byl prvním a jediným svého druhu v celé ČSR.

Teprve v únoru 1990 mohl vzniknout Svaz Maďarů žijících v českých zemích. Vymezil se jako občanské národnostní sdružení, které bude organizovat sebevzdělávání a kulturní vyžití členů, bude rozvíjet kulturu mateřského jazyka a podporovat přirozené vazby na maďarskou kulturu; bude poznávat a rozvíjet maďarsko-české kulturní a jiné vztahy a podporovat jejich popularizaci.

Od roku 1990 Svaz Maďarů žijících v ČR organizuje klubovou a přednáškovou činnost, která je hojně navštěvovaná nejen Maďary, ale i Čechy a Slováky. Hosty bývají významní spisovatelé, politici, herci, vědci a další.

Svaz každoročně pořádá Maďarské kulturní dny na konkrétní téma. V roce 1996 to byla např. Maďarská revoluce 1956. Organizuje výstavy maďarských umělců, projekce maďarských filmů, zprostředkovává vystoupení maďarských folklorních souborů. Pořady hojně navštěvuje pražská veřejnost. Velkému zájmu se těší zejména odborné diskuse, které jsou simultánně tlumočené do českého jazyka. Svaz vydává odborné publikace a periodikum Pražské zrcadlo.

Vedle Svazu pracuje *Nadace Rákociho* (1992), která má v náplni rozvoj vzdělávání Maďarů v ČR.

Donedávna v Praze pracoval *Amicus* (1991), občasník a stejnojmenné občanské sdružení pro česko-maďarské porozumění. Sídlem všech uvedených maďarských občanských sdružení je budova Maďarského kulturního střediska, Rytířská 25-27, 110 00 Praha I.

Co se týče vztahu Maďarů v ČR k národnímu vědomí a občanské společnosti nutno poznamenat, že je vzácně vyrovnaný. Maďaři dávají přednost občanství a evropanství. Současně v prostředí své minority nutně kultivují mateřský jazyk a kulturu, aby neztratili pojítka s mateřskou zemí a pro nás tak zachovali nezbytného prostředníka a průvodce jazykem, právě tak jako maďarskou kulturou. Bez tohoto průvodce se totiž většina z nás neobejde.

Maďaři prošli v České republice několika historickými obdobími. V 19. století byli partnery v soustátí a neměli postavení minority. Po roce 1918 se rozdělili na dvě části: na ty, kteří pocházeli z Maďarska a měli statut cizinců, a na ty, kteří pocházeli ze Slovenska, tudíž byli minoritou.

V poválečných letech se ti, kteří byli minoritou, stali nedominantním obyvatelstvem, zbaveným práv. Postupně však svou houževnatostí získávali svá práva zpět. Po roce 1989 se stali přirozenými partnery integrovanými do české společnosti, kde mají své pevné postavení. Nyní je i naším úkolem, ba přímo posláním zabránit jejich asimilaci a ponechat si svého vlastního zprostředkovatele pramenů maďarské kultury, historie, vědy, reálií v nejširším slova smyslu.

Občanská sdružení národnostních menšin a vzdělávání v mateřském jazyce v uplynulém desetiletí

Většina minorit hledala cestu k vzdělávání v mateřském jazyce. Šlo buď o jeho obnovení po dlouholeté přestávce, anebo o jeho založení bez praktických zkušeností a po dlouhých letech života v českém prostředí, kdy menšinové školství fungovalo pouze v lokalitách, kde minorita kompaktně žila.

Ztenčená německá minorita neměla léta právo na vlastní školství. V padesátých letech sice fungovaly odpolední kroužky německého jazyka v některých pohraničních městech (Sokolov, Liberec), ty ale nemohly nahradit fundované vzdělávání v německém jazyce.

Polská menšina koncentrovaná do oblasti Těšínska zachovala své národnostní školství, počínaje školami mateřskými a školami středními konče. I tato menšina se však setkala s mnoha problémy, zejména v poválečných letech.

Malý počet a rozptýlené osídlení příslušníků národnostních menšin má integrující a asimilační důsledky ve prospěch české majority, a to hned v nejranějším předškolním a školním věku, protože děti všech uvedených národností navštěvují česká předškolní a školní zařízení. Často se však stává, že integrace bývá zaměňována s asimilací. Samotná multikulturní výchova zůstává nepochopena, takže jejím konečným důsledkem se opět může stát a stává asimilace.

Značný vliv na utváření podmínek i na přímé provozování národnostních školských zařízení s výukou mateřského jazyka a literatury, dějepisu a reálií mají v současné době občanská sdružení národnostních menšin (*Shromáždění Němců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Svaz Němců v regionu Prahy a středních Čech, Svaz Maďarů žijících v ČR, Szkola polonijna v Praze, Asociace řeckých obcí - Praha, Fórum slovenských aktivit v ČR, Romská občanská iniciativa* atd.). Občanská sdružení vycházejí z Ústavy ČR a Listiny základních práv a svobod, podle kterých mají národnostní menšiny právo na vzdělávání v mateřském jazyce za předpokladu, že svoji potřebu deklarují a postupují v dohodě s příslušnými orgány státní správy a samosprávy. Minority a jejich občanská sdružení mají právo zakládat a spravovat své školy a jiná vzdělávací zařízení v souladu s platným právním řádem a působit tak, aby v národnostně smíšených oblastech byly ve všech školách součástí vzdělávacích programů i informace o národnostních menšinách. *Svaz Němců v regionu Prahy a středních Čech* otevřel 1.9.1991 soukromou Základní devítiletou školu vzájemného porozumění s vyučováním v

německém a českém jazyce, v Žernosecké ulici v Praze 8. Škola vzdělává v současné době asi 163 českých dětí a 5 německých dětí v 1. až 9. ročníku. Na ni navazuje soukromé 1. Gymnázium Thomase Manna s osmiletým studiem.

V koncepci národnostního školství v ČR je tato škola vedena jako součást německého národnostního školství. Tento typ dvojjazyčné školy v Praze je považován za model pro případná další školní zařízení nejenom německého, ale i slovenského, polského ukrajinského, řeckého, romského národnostního školství. Cílem již působící školy, dnes již osmiletého gymnázia, není pouze zprostředkovat znalost němčiny na vysoké úrovni, ale také poskytnout žákům výuku odborných předmětů v němčině, přiblížit jim německou kulturu a mentalitu. Škola svojí důslednou péčí o oba jazyky (český a německý) vede děti k dvojjazyčnosti. Chce dát žákům znalosti, které jim umožní studium na českých středních školách, na středních školách v německy mluvících zemích i na vysokých školách v obou zemích. Ve škole vyučují německý jazyk i odborné předměty většinou rodilí němečtí mluvčí, kteří vystudovali jazyk i některé odborné předměty v německých vysokých školách.

V roce 1997 však mělo na pokyn MŠMT dojít k omezení výuky odborných předmětů v němčině v souvislosti s dodržováním školského zákona, podle kterého musí být u dětí do 15 let zachována výuka odborných předmětů v mateřském jazyce, v tomto případě v jazyce českém. Uvedený typ školy totiž navštěvují, jak již bylo výše uvedeno, děti české národnosti se zájmem o německý jazyk, asi šest dětí německé národnosti a dalších asi 15 dětí národnosti jiné (italské, bulharské, rumunské, ruské aj.). Navazující gymnázium umožňuje pokračování v původním trendu, soustředí se ale do vyšších ročníků.

Shromáždění Němců... má nadaci *Vzdělávací a sociální dílo* se sídlem v Liberci, kde organizuje semináře, letní tábory a různé kulturní akce pro seniory.

Slovenská občanská sdružení iniciovala vznik čtyřletého státního slovenského národnostního *Gymnázia Milana Rastislava Štefánika*, které obdrželo zřizovací listinu 1.2.1997 od MŠMT a také prostory v Praze 4, Družstevní ohoz 3. Toto státní menšinové národnostní gymnázium se slovenským vyučovacím jazykem bylo projektováno jako gymnázium humanitního zaměření. Po dva roky bylo toto gymnázium udržováno bez žáků, protože se v prvním roce jeho otevření přihlásili jenom čtyři zájemci. Ve druhém roce své existence bylo přiřazeno k jednomu z nejprestižnějších pražských gymnázií, ke gymnáziu Na Vítězné pláni, kdy se k přijímacím zkouškám přihlásilo osm zájemců, z nichž však základním přijímacím řízením prošli jenom dva uchazeči. Ti však odmítli vyučování slovenského jazyka.

V současné době slovenské gymnázium existuje v nabídce odboru Školského úřadu v Praze 4, kde v případě zájmu budou opět otevřeny dva první ročníky čtyřletého cyklu. Zatím je zřejmé, že úzké mantinely slovenské menšinové národnostní školy gymnaziálního typu nevyhovují mladé generaci Slováků v Praze. Této generaci se nabízí řada dalších typů škol se speciálními zájmovými programy, mezi nimiž volí, aniž by postrádala odbornou výuku mateřského jazyka ukončenou maturitou.

Od roku 1998 organizuje Klub slovenské kultury kurzy slovakistiky pro zájemce z řad dětí, mládeže i dospělých, které nabízejí výuku slovenského jazyka a literatury, výuku slovenského dějepisu, reálií i dalších oborů podle zájmu zúčastněných. Do cyklu se přihlásili dva čeští studenti z českých gymnázií.

Další již probíhající projekty se soustředily na romskou populaci v ZŠ za podpory MŠMT a mnoha nadací.

V rámci projektů se zřizují nulté ročníky při MŠ, ZŠ, ZvŠ Prahy 3, 4, 5, 8 (Praha 3, ZŠ Havlíčkovo nám. 300, Praha 4, MŠ Na Lánech, Praha 5, ZvŠ Pod radnicí, ZvŠ Na Zličově, Praha 8, ZvŠ Molákova ul. atd.), které mají usnadnit adaptaci romských dětí ve škole pro děti majoritní společnosti. Romské děti se zde učí především český jazyk, učí se komunikaci a základním pravidlům chování v kolektivu majority.

Speciální programy pro romskou populaci mají ve svém učebním plánu čtyři školská zařízení: ZŠ Havlíčkovo nám. 300, Praha 3, ZvŠ Molákova ul. Experimentální romská škola pod Vítkovem, Praha 8, ZvŠ Chabařovická s SOU (obor krejčová) a s internátním zařízením v Praze 8, ZvŠ Pod radnicí, Praha 5.

Vzdělávací a výchovné programy čtyř škol nabízejí prozatím tři směry v procesu výchovy a vzdělávání romské populace. Úspěšnost jednotlivých programů je závislá na místních podmínkách, na populačním vývoji, na schopnostech učitelů, schopnostech komunikace, na sociálních podmínkách a jejich vývoji atd.

Polská, maďarská a řecká menšina v Praze řeší problémy s vyučováním mateřského jazyka prostřednictvím svých občanských sdružení.

Pro děti polské národnosti s polským občanstvím funguje Polská škola při zastupitelství Polské republiky v Praze 2 v Sokolské ul. 5. Škola plní učební plán plně základní školy a gymnázia. Řídí se polskými osnovami, výuka všech předmětů probíhá v polštině.

Polské národnostní školství je pak soustředěno v okresech Karviná a Frýdek místek. Jde o 29 základních škol (3000 žáků) a čtyři střední školy (800 žáků). Děti polské národnosti se státním občanstvím ČR, české děti se zájmem o polonistiku navštěvují *Szkołu polonijną* v Praze, která je občanským sdružením založeným na národnostním principu, nedotovaným MŠMT. Vyučování probíhá v odpoledních hodinách 2x týdně. Vyučuje se zde polský jazyk a literatura, polský dějepis a polské reálie.

Obdobně organizuje kurzy maďarského jazyka a reálií pro děti maďarské národnosti a české děti se zájmem o hungaristiku *Svaz Maďarů v ČR*. Kurzy probíhají dvakrát týdně v ZŠ v Truhlářské ul., Praha 1 a v Maďarském kulturním středisku v Rytířské ul., Praha 1, kde rovněž probíhají kurzy maďarštiny pro dospělé.

Řecká menšina organizuje prostřednictvím *Asociace řeckých obcí v ČR – Praha* již po léta kurzy novořečtiny pro děti řeckého původu a pro české děti. Kurzy probíhají v jazykové škole na Národní třídě, Praha 1.

Při ruském zastupitelství v Praze 6 působí jedenáctiletá střední škola s ruským vyučovacím jazykem. Vyučuje se zde podle ruských osnov a navštěvují ji děti s ruským státním občanstvím.

S přílivem Ukrajinců do ČR řeší občanské sdružení *Ukrajinská iniciativa v ČR* problém spíše opačný. Ukrajínští rodiče z řad imigrantů se na ni obracejí se žádostmi zřízení kurzů českého jazyka pro své školou povinné děti. Teprve později zřejmě přistoupí i zájem o výuku

ukrajinského jazyka, literatury, dějin i reálií. V září 2001 však UIČR obeslala své členy nabídkou nedělní školy pro děti a mládež s výukou ukrajinštiny.

Jakou cestu zvolí nejmladší občanské sdružení *Arménská iniciativa v ČR*, zatím nelze odhadnout. Obdobně tomu je u *Obščestva Rusinov v ČR*.

Vzhledem k tomu, že Praha se stává imigračním městem i pro další národnosti zejména z Asie, lze předpokládat, že postupně vyplynou požadavky na vzdělávání dětské populace ze strany čínské a vietnamské minority.

Závěr

Kromě slovenských občanských sdružení žádná sdružení nežádala MŠMT o zřízení národnostní školy pro svoji menšinu právě proto, že početné zastoupení dětské populace je v jednotlivých minoritách velmi malé a disperzita osídlení je naopak velká. V případě zájmu o vyučování svého mateřského jazyka organizovala jazykové kurzy, anebo za pomoci nadací založila soukromou školu.

Každá z minorit počítá s výukou mateřského jazyka nejenom pro své děti, ale také pro zájemce z majoritní společnosti. Další vzdělávací programy minorit směřují také do české společnosti a jsou Pražany také vyhledávány, např. programy maďarské menšiny, německé, řecké i polské menšiny.

Současný stav národnostního školství a vzdělávání v mateřském jazyku dokumentuje také současný stav a národnostní cítění minority. Nejvýraznější posun zde nastal u slovenské národní menšiny, jejíž reprezentace občanských sdružení soustředěná v Praze důsledně prosazuje existenci minority zejména v bodech 1A3, které naplňuje vlastními silami. Bod 4, tj. vzdělávání v mateřském jazyce, je nerealizovatelný právě z důvodů historického vývoje slovenské menšiny v ČR, její disperzity a dalších faktorů, které vyústily v segmentaci menšiny do dalších minorit, v nichž národnost není pro generaci rodičů, tj. dnešní střední generaci, veličinou první a nejdůležitější. Mezi její mladou generací pak zcela zaniká.

Úsilí o založení slovenského národnostního menšinového gymnázia ukázalo, že činnost některých slovenských občanských sdružení se soustředila spíše na politické ambice a prosazování svého vlivu zdůrazňováním početnosti, než na zhodnocení skutečných základních demografických ukazatelů a historického vývoje této menšiny v ČR.

Polská národní menšina citlivě uplatňuje dvojí přístup. V okresech s větší kompaktností osídlení dbá na udržení svého národnostního školství prostřednictvím MŠMT, zatímco v Praze organizuje vzdělávání ve svém mateřském jazyce z vlastních menšinových zdrojů.

Zcela atypický přístup, vycházející z věkové struktury, pak volila německá občanská sdružení, když připravila ZŠ a gymnázium přitažlivé pro většinové obyvatelstvo.

Ostatní minority vycházejí ze zájmu svých členů a ze zájmu většinového obyvatelstva o svůj mateřský jazyk.

S diskutovaným Domem pro národnosti by se zřejmě otevřely nové možnosti pro vzdělávání dětí z minorit, včetně vytvoření prostoru pro skutečné multikulturní prostředí, do něhož by jistě ráda vstupovala také většinová společnost i ty minority, které jsou prozatím zahrnovány pod pojem cizinci a azylanti.

Poznámka:

Obdobným způsobem jako slovenská a maďarská menšina budou zpracovány neautochtonní menšiny (řecká, arménská) a autochtonní menšiny (německá, polská, romská, ukrajinská, rusínská, lužickosrbská, chorvatská). Zpracování však vyžaduje základní výzkum, který nemohl být pro krátkost času zcela ukončen.